

lijanskih oblika. Unatoč naporu da izlaganje učini što preglednijim, opis sustava glagola doima se mjestimično nesustavnim. U tome je segmentu najviše problema imao i pri stvaranju naziva.

Mikalja je, sasvim sigurno, imao kao uzor neku talijansku gramatiku s obrascima sklonidbe i sprezanja, odakle je preuzeo model koji je popunjavao samostalno odabranim jednostavnim, tipskim primjerima. Dodatna objašnjenja vezana za odstupanja ili morfološke posebnosti unosio je očito na temelju učiteljskoga iskustva. U prilog toj pretpostavci svjedoči popis najčešćih nepravilnih glagola i ponavljanje nekih “da se lašnje mogu pаметiti”.

Stoga se nameće pomisao da je ova gramatika nastala iz bilježaka koje je Mikalja pisao za nastavu u dubrovačkoj gimnaziji i u temišvarskoj misiji, iz tzv. priprema.

Možda se taj dojam nametnuo i Jerneju, jer kao zaključak mogu se bezrezervno ponoviti njegove riječi: “... Mikaljina je talijanska gramatika plod vlastitoga pedagoškog iskustva i neposrednog opažanja” (Jernej 1981: 170).

Jezikoslovno nazivlje u Gramatici

Tumačenje jezičnih činjenica i jezikoslovnih pojava zahtijevalo je nazivoslovni instrumentarij, koji u neizgrađenom hrvatskome jezikoslovlju 17. st. Mikalja nije nalazio.

Zato je, paralelno s nastojanjem da Hrvatima objasni talijanski gramatički sustav, morao pronaći odgovarajuće hrvatske nazive. Pojedininim proučavateljima Mikaljine *Gramatike* zanimljivija je bila gramatička terminologija nego sam opis talijanske morfologije (Jagić, Maretić).

Tako je T. Maretić tvrdio da je taj gramatički priručnik najstariji izvor hrvatske gramatičke terminologije (Maretić 1932: 34). Dodajemo Maretićevoj tvrdnji podatak da Vrančićev petojezični *Dikcionar* navodi 18 riječi, od kojih bismo neke pouzdano, a neke uvjetno mogli smatrati nazivima, a nalazimo ih i u Mikalje.⁴²

⁴² Vrančić navodi: glas, glasovit, govor, govorenje, rič, pismo, slovo, jazik, besjeda,

O tome segmentu Mikaljina jezika pisano je u okviru drugih tema, ali bez posebnoga osvрта na suodnos s tradicijom i fondom jezikoslovnih naziva u rječniku, kao i o specifičnostima Mikaljina tvoraštva (Maretić 1932:13 – 90; Karadža 1984: 51– 59).

Mikaljino prvenstvo u tvorbi jezikoslovnoga nazivlja proistječe iz njegove pojave na početcima hrvatskoga jezikoslovlja, iz činjenice da je *Blago jezika slovinskoga* prvi opći rječnik s leksikom struka, pa se posebnosti tumače autorovim traganjem za preciznim izražavanjem specifičnih sadržaja.

Nepostojanje uzora razlogom je što Mikalja donosi samosvojna rješenja. Njegov gramatičarski prethodnik B. Kašić odabrao je latinski za metajezik hrvatske gramatike *Institutionum linguae Illyricae libri duo* (1604.), pa je Mikalja mogao Kašićeve hrvatske nazive pronaći samo u predgovorima pojedinih djela, gdje Kašić govori o jezičnim temama, posebno u znamenitom predgovoru *Ritualu rimskom* (1640.).

S obzirom na podrijetlo, možemo gramatičko nazivlje Mikaljina priručnika podijeliti na tuđice, posuđenice i hrvatske nazive, a prema značenju na nazive iz područja fonologije, morfologije i jezika uopće.

Tuđica i posuđenica je znatno manje od hrvatskih naziva.

Bez provedene jezične i pravopisne prilagodbe Mikalja uvodi nazive: *adverbium, praepositio, conjunctio, interjectio, participio* – uz obrazloženje da se tako “di(j)ački zovu”.

Tuđice su i neprilagođeni nazivi padeža: *nominativo, genitivo, dativo, accusativo, ablativo, vocativo*. Kako sam Mikalja kaže, “naški” se oni zovu *nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ*, što bismo odredili kao posuđenice.

U istom značenjskom polju pojavljuje se riječ *kas*, posuđenica prema talijanskom *caso* i latinskom *casus*.

Prilagođenice *apostrof* i *gramatika* potvrđene su najprije u Bandalavićevim *Pištolama i evanđel'jima* (1613.), pa se može pretpo-

broj, dilak, jedin, jime, kip, način, izgovoriti, vrime, pleme. Mikalja u *Gramatici* neke od tih naziva koristi u značenju različitom od onoga koje imaju u Vrančića.

staviti da ih je Mikalja preuzeo.

U području fonologije Mikalja koristi nazive *glas*, *slovo*, *slovo glasovito*, *slovo neglasovito*. Iz konteksta u kojima se javljaju ti nazivi očigledno je da ne razlikuje razine (jezičnu i slovopisnu) budući da miješa slovo i glas. Po takvoj uporabi naziva ne odvaja se od svojih prethodnika, a i nasljednici neće sve do 19. st. provesti jasnu distinkciju.

Razgraničavanje značenja slovo – glas nalazimo u rečenici: “koji prominja *glas slovima* di(j)aćkim”, gdje je očito da *glas* znači fonem i vezan je za izgovor, a *slovo* znači grafem i odnosi se na pisanje.

Nazivi *slovo*, *slovo glasovito/neglasovito* za značenja ‘fonem, glas’, ‘samoglasnik’, ‘suglasnik’ izravno su preuzeti od Kašića. Mikalja ne daje u *Gramatici* definicije naziva, one se razaznaju iz pravila i uputa, npr. “ime koje... počimlje slovom *i*”; “muško ime svršuje... na slovo *o*”; “... ime počimlje slovom glasovitim”.

Iz Mikaljinje upute za tvorbu participa može se razaznati da i slog, točnije nastavačni morfem, može biti označen nazivom *slovo*: “... svršuje il u slovo *to*, ilti u slovo *so*,... l’ amato,... l’ uciso”.

U rječniku *Blago jezika slovinskoga* natuknice *slovo* i *glas* višeznačnice su, kojima je pojedina posebna značenja Mikalja pokazao pomoću različitih inojezičnih istovrijednica, pomoću izostajanja i(li) definicija na hrvatskoj strani: 1. *glas* (voce; vox); 2. *glas*, *navišten’je*, *proglašen’je* (fama, novella; rumor, fama); 3. *glas*, *to jes ime dobro ali zlo koje čovjek steče* (fama; nomen, fama); 4. *glas koji se čini sastavljivi slova* (sillaba; syllaba);

1. *slovo*, *kakoti A, B, C* (lettera; litera, elementum, nota literae);

2. *slovo*, *način pisma* (carattero; character, forma);

3. *slovo*, *r(i)ječ* (parola; verbum, dictio). Svako naslovno slovo u rječniku definira se odredbom *slovo glasovito*, *slovo neglasovito*, npr. *A, slovo glasovito; E, slovo glasovito; B, slovo neglasovito* itd.

Dijelom u fonologiju, a dijelom u pravopis spada i naziv *rizak* upotrijebljen kao kontaktni sinonim uz *apostrof*, kojim se označava

izostavljeni samoglasnik u članu, npr. l' altro.

Fonološkim nazivima mogu se smatrati i glagoli *izgovoriti*, *ri(j)eti*.

Najveći dio *Gramatike* posvećen je sklanjanju i sprezanju, pa je očekivano brojno nazivlje za vrste riječi i njihove oblike.

U kompleksu riječi s deklinacijom Mikalja rabi sustav u kojem je svojevrstan, uvjetno rečeno temeljni naziv *ime*, od kojega se dodavanjem atributa izvode dvočlani nazivi za posebna značenja. Značenja (ovdje navedena u zagrada) iščitavaju se iz Mikaljinih definicija i dvojezičnih primjera, prezentiranih hijerarhijski. Opis morfoloških kategorija Mikalja počinje tvrdnjom da postoje "dvi vrste imena": *ime stojeće* ('imenica') i *ime ganutivo* ('pridjev'). Oba su naziva prevedenice dvočlanih termina *nomen fixum* i *nomen mobile* starijih latinskih gramatika (Jernej 1981: 151). Naziv *ime ganutivo* rabi i za glagolski trpni pridjev, što je očigledno iz definicije pasiva: "R(i)ječ trpljeća slovinski nije drugo nego ova r(i)ječ *biti* s jednim imenom ganutivim, kako na priliku *ja jesam učen, ti jesi učen...*"

Unutar razmatranja o imenicama tvrdi da u hrvatskom razlikujemo "tri vrste imena stojećega": *ime muško* ('imenica m. r. '), *ime žensko* ('imenica ž.r. '), *ime ni muško ni žensko* ('imenica sr. r. '), *ime nadiveno* ('vlastito ime').

U rječniku među različitim značenjima riječi *ime* i različitim primjerima uporabe nalazi se i segment *ime*, *r(i)ječ* (nome, vocabolo; nomen, vocabulum) sa svezama *ime posobito* (nome sustantivo; nomen substantivum), *ime ganutivo* (nome adjectivo; nomen adjectivum). Iz tih sveza dalo bi se *ime* shvatiti kao 'imenica', a nesumnjivo se to značenje podrazumijeva u sintagmi *ime posobito*. Prema inojezičnim nazivima *ime ganutivo* znači 'pridjev'. Uz antroponime *Ana*, *Anica* Mikalja u *Blagu* dodaje odrednicu *ime nadiveno*, što bi se moglo smatrati nazivom sa značenjem 'vlastita imenica'. Odrednica *ime čovičje* uz antroponim *Andri(j)a* može se, ali i ne mora, tretirati kao naziv.

Slijedom istoga načela 'zamjenica' je *namisnik imena*, što je Mikaljin hapaks.

Budući da Mikalja slijedi Alvaressovu podjelu zamjenica na *pronomina primitiva* i *pronomina derivata*, stvorit će nazive-prevedenice (hapakse) *prvorodni* i *ishodeći namisnik imena*.

Prvorodni namisnik imena prema Mikaljinomj definiciji je lična zamjenica (*ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni*), a prema primjerima sklonidbe tu pripadaju: *sebe, on, ona, ovi, ona, ti, ta, svaki, svi, nijedan, neki, koji, tko*, znači povratna, pokazna, upitna, odnosna, opća, neodređena. *Ishodeći namisnik imena* (“koji ishodi od prvorodnoga”) označava posvojnju zamjenicu.

U odjeljku o nepravilnim glagolima naziv *prvorodni* koristi u značenju I. I. jd. prezenta: “Početak *prvorodni(j)eh* ostali(j)eh koji slide nije običajan, a sve ostalo je običajno; *aggradisco, ferisco, tradisco...*” ili: “ove r(i)ječi *patisco, trpim*, prvorodna jest *pato...*”, ili: “sva ostala sobstva... uzimlju od svoji(j)eh prvorodni(j)eh r(i)ječi(j)eh”.

U tome značenju riječ *prvorodni* nalazimo samo u Mikalje.

Skлонidbu talijanskih imenica karakterizira promjena člana, koji Mikalja naziva *članak*. Prema podacima ARj taj naziv poznaje samo Mikalja, a zapravo ga nalazimo i u 18. st. u T. Babića i Blaža Tadijanovića pa u tome smislu valja korigirati navode Akademijina *Rječnika* (Horvat 2006: 123).

Jedninu i množinu naziva *jedini broj* i *broj većine*, što su također izravni prijevodi termina iz starih talijanskih gramatika: *numero del maggiore, numero del più, numero del meno*.

U *Gramatici* se ne obrađuju brojevi kao vrsta riječi, što znači da se ne rabi ni naziv *broj* kao oznaka kategorije .

Rječnik pruža nešto drukčiju sliku. U *Blagu broj* djelomično funkcionira kao gramatički naziv, zapravo samo u slučajevima gdje stoji kao oznaka vrste riječi, npr. *deset, broj*. U natuknici *broj* nije zabilježeno značenje riječi za izricanje količine, reda, dijela, zbroja.

Mikaljin doprinos gramatičkom poučavanju i dijelom nazivoslovlju predstavlja njegov popis pitanja kojim definira i opisuje padežna značenja i funkcije: *kad ga imenujemo rečemo* (N), *kad se pita čigovo je...* (G), *kad hoćemo da mu se što da...* (D), *kad ga vidimo...*

(A), *kad ga zovemo...* (V), *kad uzmemo što od njega...* (Abl).

Mikalja nazivom hapaksom *glasak* imenuje enklitike, što se u nedostatku definicije razaznaje iz primjera (talijanski *mi, ti, si* prema hrvatskome *se*).⁴³

Opsegom je najveće poglavlje o glagolima, pa se za taj segment veže znatan broj naziva.

Osnovnim nazivom možemo smatrati *r(i)ječ* ('glagol'), doslovnu prevedenicu prema latinskom višeznačnom *verbum* ('riječ', 'glagol', 'izraz', 'izričaj') i talijanskom *verbo* ('riječ', 'glagol'). Prema podatcima ARJ Mikalja je prvi za 'glagol' koristio naziv *r(i)ječ*. U rječniku nije zabilježeno značenje 'glagol', niti se *r(i)ječ* pojavljuje kao jezikoslovni naziv sa sememom 'znak za određeni pojam'. U *Blagu* nalazimo samo natuknicu *r(i)ječ, rič*, u nizu s bliskoznačnim *besjeda* (parola; *verbum, dictum, dictio*) i s njima tvorene kolo-kacije. Pogledamo li 33. str. *Gramatike*, vidjet ćemo da je nazivu *riječ* pridruženo leksikografsko značenje: "kad se išče jedna *r(i)ječ* u slovniku...".

Uz osnovni naziv *r(i)ječ*, sukladno opisu talijanskih glagolskih oblika, Mikalja dodavanjem atributa razvija značenjsku i terminološku cjelinu: *r(i)ječ čineća* ('aktivni glagol'), *r(i)ječ trpljeća* ('pasivni'), *r(i)ječ posobita* ('povratni'), *r(i)ječ bez sobstva* ('bezični'), *r(i)ječi bezredne* ('nepravilni glagoli').

Konjugacije naziva *vrsta r(i)ječi*.

Uz glagole se vezuje pojam lica, koje Mikalja zove *sobstvo*. Taj naziv poslije nalazimo samo u Starčevića.

Kategorija glagolskoga vremena izražava se riječju *vrime/vr(i)jeme* i višečlanim nazivima *vr(i)jeme sadašnje*, *vr(i)jeme neizvršeno* ('imperfekt'), *vr(i)jeme prošasto* ('perfekt', 'aorist'), *vr(i)jeme veće neg prošasto* ('pluskvamperfekt'), *vr(i)jeme koje ima doći* ('futura').

Slijedeći gramatički model latinskoga i talijanskoga jezika, Mikalja uvodi naziv *način*, što je izravni prijevod latinskoga *modus*.

⁴³ Ovdje razmatramo samo naziv, a ne i razliku u uporabi povratno-posvojne zamjenice u talijanskome i hrvatskome.

Načine imenuje opisno prevodeći latinske jednorječnice: *način koji kaže* ('indikativ'), *način koji zapov(i)jeda/zapovida* ('imperativ'), *način koji žudi* ('optativ'), *način koji sastavlja* ('konjunktiv'), *način koji ne svršuje* ('infinitiv').

Suvremena gramatička terminologija i danas rabi *vrijeme i način*.

U području općejezičnoga nazivlja nalazimo nazive *rič/r(i)ječ* (v. gore), *jezik*, *jezik slovinski*, *latinski jezik*, *di(j)ački jezik*, *prilika*, *prominjivati*, *slovník*.

Riječi *prilika* i *prominjivati* moguće je vezati za morfologiju s obzirom na značenje 'primjer', 'obrazac', 'paradigma', te 'konjugacija', odnosno 'deklinirati, konjugirati'.

Izvedenicu *slovník* ('rječnik'), koja u hrvatskom leksičkom fondu predstavlja prvopotvrđenicu, Mikalja je vjerojatno preuzeo iz staročeškoga ili poljskoga, a kasnije ju prihvaćaju hrvatski mlađi leksikografi, i kajkavski i štokavski.

Slijedeći tradiciju ustanovljenu još u 15.stoljeću, Mikalja latinski jezik zove *dijačkim*, a talijanski *latinskim*. Pridjev *slovinski*, praćen istoznačnicama *Illyricus*, *dalmaticus*, *slavonesco*, Mikalja prvi rabi uz *jezik* kao pridjev, dok sve potvrde starije od Mikalje *slovinski* poznaju samo u funkciji priloga.

Nije sasvim poznato kakva je bila recepcija Mikaljine gramatike u isusovačkom školstvu i među piscima mlađih talijanskih gramatika (Jernej 1981: 175 – 176). S nešto više sigurnosti možemo pretpostaviti Mikaljin utjecaj na franjevačke gramatičare, prvenstveno na T. Babića i L. Šitovića. Oni su pisali gramatike latinskoga jezika za franjevačke đake s naših prostora dvojezično, na latinskom i hrvatskom, što je nužno vodilo k traženju naziva za jezične i gramatičke pojave. Tako je fra Tomo Babić, sastavljač *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accomodata* (¹1712., ²1745.), preuzimao Mikaljine nazive i po ugledu na njih stvarao nove.

Babić u svojoj dvojezičnoj gramatici koristi nazive: *ime stojeće*, *ime ganutljivo*, *način*, *vrime*, *vrime prošasto/sadašnje*, *rič* ('glagol'), *čineći*, ima iste neprilagođene nazive padeža (*dativo*, *voca-*

tivo), istim pitanjima opisuje padežna značenja. Prema Mikaljinim modelima tipa *rič čineća*, *rič trpljeća*, Babić stvara *rič ostavljajuća*, *rič pomanjkajuća*.

Šitovićeva *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis... Juventuti Illyricae studiose accomodata* (¹1713., ²1742., ³1781.), opsegom znatno veća od Babićeve pa i nazivljem bogatija, slijedi Mikalju preuzimajući sljedeće nazive: *slovo*, *slovo glasovito*, *slovo neglasovito*, *kas/kaž*, *ime*, *ime stojeće*, *ime ganutivo*, *jedini broj*, *rič*, *način*, *vrime*, *vrime sadanje*, *vrime prošasto*, *prilika*, *gramatika*, *participio* te prilagodene nazive padeža.

Neke nazive Šitović stvara prema Mikaljinu modelu. Mikalja prijev *derivata* u razmatranju o zamjenicama (pronomina derivata) prevodi kao *ishodeća*, a Šitović kao *izlazeća*, Mikaljinu nazivu *rič trpljeća* odgovara u Šitovića *trpeća/trpljiva*, prema Mikaljinu *način koji ne svršuje* (infinitiv) Šitović ima *način nesvršeni*.

Pišući praktičnu gramatiku talijanskoga jezika za hrvatske korisnike, Mikalja se, između ostaloga, suočio s problemom jezikoslovnoga nazivlja. Hrvatska gramatičarska tradicija nije mu nudila mnogo rješenja. Mikalja je stoga prihvaćao one nazive koji su uporabom bili ovjereni, posebno u Vrančića i Kašića, a za svaku nazivoslovnu lakunu tražio je vlastito rješenje. Pri tome je koristio dvije mogućnosti: izbor tuđice ili posuđenice te stvaranje novih naziva izravnim prevođenjem latinskih ili talijanskih naziva, pri čemu najčešće prema inojezičnoj jednorječnici dolazi opisni višičlani izraz (*optativ – način koji žudi*).

Slovopis

Prvi osvrt na latinički slovopis hrvatskih knjiga Mikalja je iznio u pismu Zboru za širenje vjere (1636.), gdje se izrijeком bavi slovnim znakovima za foneme /c/, /j/, /ž/, /z/, odnosno očituje svoju ideju o suodnosu latinskih slova x, c, y i z i navedenih hrvatskih glasova.

Rad na rječniku te će probleme naglasiti, pa će se Mikalja još jednom naći u prilici da objašnjava svoj izbor.